

УДК 930.1:37] (477)»17»(091)

О. І. Журба, К. Ю. Іонцева

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпро, Україна*

ПУБЛІЧНІ ЛЕКЦІЇ В КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Представлено склад, структура та інформаційні можливості архівних комплексів Державного архіву Дніпропетровської області для формування уявлень щодо проблематики та масштабу лекційної діяльності в Катеринославській губернії на початку ХХ ст. Виявлені джерела висвітлюють кола пізнавальних зацікавлень мешканців регіону, місце і форми лекційної роботи в становленні культурного ландшафту модерного міста. Архівні матеріали розкривають механізми регулювання місцевою владою духовного життя Катеринослава та Катеринославської губернії. Визначається особистий склад лекторів, деякі аспекти національних відносин в регіоні.

Ключові слова: Катеринослав, публічні лекції, регіональна культура, Державний архів Дніпропетровської області, модерне місто, культурний ландшафт.

О. І. Журба, Е. Ю. Ионцева

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,
Днепр, Украина*

ПУБЛИЧНЫЕ ЛЕКЦИИ В ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБЕРНИИ В НАЧАЛЕ ХХ в. (ПО МАТЕРИАЛАМ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

Представлены состав, структура и информационные возможности архивных комплексов Государственного архива Днепропетровской области для формирования представлений о проблематике и масштабах лекционной деятельности в Екатеринославской губернии в начале ХХ в. Выявленные источники освещают горизонты познавательных интересов жителей региона, место и формы лекционной работы, её роль в формировании культурного ландшафта современного города. Архивные материалы раскрывают механизмы регулирования местной властью духовной жизни Екатеринослава и Екатеринославской губернии. Определяется личный состав лекторов, некоторые аспекты национальных отношений в регионе.

Ключевые слова: Екатеринослав, публичные лекции, региональная культура, Государственный архив Днепропетровской области, современный город, культурный ландшафт.

O. I. Zhurba, E. Yu. Ionceva

Oles Honchar Dniprovsky National University, Dnipro, Ukraine

**PUBLIC LECTURES IN THE KATERYNOSLAV PROVINCE
IN THE EARLY XX CENTURY (BASED ON MATERIALS STATE
ARCHIVE OF THE DNEPROPETROVSK REGION)**

The degree of development in the scientific literature of the organization of public lectures in the Katerynoslav province at the beginning of the 20th century was determined. The urgency of studying the popularization of positive knowledge for studying the processes of urbanization in the region is justified. The composition, structure and information capabilities of the archival complexes of the State Archives of the Dnepropetrovsk Region are presented to formulate ideas about the problems and scales of lecture activity in the Ekaterinoslav province at the beginning of the 20th century. Revealed sources give an idea of the circle of cognitive interests of the inhabitants of the region, the place and forms of lecture work, its role in shaping the cultural landscape of a modern city. Archival materials reveal mechanisms of regulation by the local authorities of the spiritual life of Katerynoslav and Katerynoslav province. The personal composition of lecturers, certain aspects of national relations in the region are determined.

Key words: Katerynoslav, public lectures, regional culture, the State Archive of the Dnepropetrovsk region, a modern city, cultural landscape.

В дослідженнях проблем регіональної культури та формування міського середовища модерного Катеринослава питання організації публічних лекцій в регіоні майже обійдене увагою, або знаходить лише ілюстративне висвітлення. Так само фрагментарно ця тематика представлена і на сторінках синтетичних наукових та довідкових видань, присвячених історії Катеринослава та Катеринославщини в цілому [5; 11; 14; 15; 17]. Причому інформація про публічне поширення наукових, художніх, історичних, господарських та інших корисних і запитуваних населенням знань почерпнута переважно з опублікованих джерел, насамперед місцевої преси [1; 2; 9; 12; 13].

Тому виявлення нами у фондах Державного архіву Дніпропетровської області (далі – ДАДО) цілого комплексу офіційної документації, що відображає процес організації публічного поширення знань на початку ХХ ст. шляхом проведення лекцій для широкого загалу, представляє значний інтерес. Фахове опрацювання цього архівного масиву може мати високу наукову цінність і стати суттєвим прирошенням знань не лише краєзнавчого характеру. Такий документальний комплекс потенційно здатен стати інформаційним ґрунтом для суттєвої корекції теперішніх уявлень про формування регіонального духовно-культурного ландшафту, бути корисним у справі дослідження специфік формування українського модерного міста, особли-

во його інтелектуальної складової. Проблематика формування мережі публічної науково-інформаційної комунікації може включатися й до інших різноманітних наукових контекстів, що відкриває широкі перспективи для конструювання нових ракурсів вивчення регіональної, національної та глобальної історії.

Публічне поширення знань на початку ХХ ст. певнено набувало масового характеру не лише в Катеринославі. Воно ставало загальним явищем інтелектуального та духовно-культурного життя всієї імперії [10]. Лекційна активність перетворювалася на помітну ознаку громадського і культурного ландшафту регіонів, що були включені до процесів всеосяжної модернізації. До цієї діяльності активно залучалися місцеві інтелектуали від службовців, вчителів, інженерів до професорів університетів, які вважали своїм обов'язком нести позитивне знання до широких мас. Така консолідація активістів, яка, як правило, відбувалася навколо громадських структур (товариств, комісій, редколегій періодичних видань), засвідчувала формування нового соціального простору популяризації значимої науково-пізнавальної інформації серед населення.

З іншого боку, стійке зростання суспільного попиту на лекційну діяльність ставало виявом формування регулярного, а головне масового споживання інформації, адаптованого наукового, корисного соціально-економічного та гуманітарного знання. Причому, в умовах стрімкого формування мережі масової офіційної та приватної преси, попит на безпосередній, аудіо-візуальний контакт з джерелом інформації зберігав свою значимість не лише серед недостатньо освічених верств, які лише прилаштовувалися до нових інформаційно-освітніх вимог суспільства, що модернізується. Лекційні форми користувалися популярністю і серед цілком грамотної міської публіки, засвідчуючи становлення складного багаторівневого інформаційного ринку, в якому важливе місце належало публічним лекціям. Вивчення генези, структури, механізмів діяльності, еволюції, персоніфікаційних, соціальних і суспільно-політичних аспектів функціонування цього ринку можуть суттєво уточнити і навіть змінити уявлення на процеси формування духовно-культурного простору модерного міста, на механізми становлення регіональної культури та суспільної (в тому числі й історичної) думки, на шляхи і методи популяризації наукових знань, на політику місцевої імперської влади та характер її взаємодії із суспільством. Усі ці проблеми мають високі рейтинги актуальності в сучасній історичній науці [3; 6; 9; 16].

З комплексу архівних матеріалів, що зберігаються у фонді № 11 (Канцелярії Катеринославського губернатора) ДАДО, дві справи (№ 1070 та 1181), вже були в полі зору одного з авторів цієї статті, який звертав увагу на їх інформаційні можливості щодо висвітлення діяльності катеринославського товариства «Просвіта» [7; 8].

Одна з цих справ (№ 1181) стала предметом нашої особливої уваги з метою виявлення її інформаційного потенціалу, а також задля створення моделі джерелознавчого аналізу аналогічних архівних комплексів. Вона містить документи Канцелярії Катеринославського губернатора, що за своєю видовою приналежністю представлені листуванням щодо одержання дозволів окремими особами та організаціями на читання публічних лекцій у Катеринославі та інших населених пунктах губернії. Хронологічно документи охоплюють період з 28.10.1910 по 23.09.1911 рр. Загальний обсяг справи налічує 379 аркушів та включає: 1) прохання щодо проведення лекцій з програмами і конспектами виступів, 2) відповіді губернського начальства на ці прохання, 3) афіші та оголошення щодо цих заходів та 4) інші документи, що здебільшого стосуються з'ясування відомостей щодо самих лекторів, або змісту їхніх лекцій, повідомлень про місце й час їх проведення, можливі перенесення тощо.

Тематика лекцій, відображена в документах цієї справи, надзвичайно різноманітна і створює проблемно-предметне поле зацікавленості катеринославців, а також дозволяє скласти певне уявлення щодо рейтингу (ієрархії) та структури затребуваності тем на місцевому популяризаторському ринку.

Найчисельнішу групу складали лекції, що висвітлювали різноманітні аспекти гуманітарного знання – культури, мистецтва, філософії, соціології, релігії, історії. Лектори виступали з доповідями, присвяченими життю і творчості відомих діячів літератури і мистецтва – Л. М. Толстого, Л. Бетховена, А. П. Чехова, М. Горького, Марка Вовчка, Т. Г. Шевченка. Лектори активно популяризували релігійну тематику, висвітлювали особливості життя окремих релігійних спільнот: «О воспитании и начальной еврейской школе» [4, арк. 10-12], «О поэте Бялике» [4, арк. 20-22] та ін. Значну увагу приділялось національному питанню, формуванню суспільно-політичної свідомості: «Трагедия интеллигенции» та «Национальность и национализм» [4, арк. 4-9], «Идейная пустота» [4, арк. 62-63], «Национализм пред лицом современного сознания» [4, арк. 65].

За своєю суспільною значимістю виділяються лекції, присвячені річниці селянської реформи 1861 р. Такі виступи неодноразово проводилися протягом сезону 1910–1911 гг.: «На заре крестьянской реформы» лектора М. В. Довнар-Запольського [4, арк. 39–41], «Крепостное право и крестьянская жизнь XVI-XVIII веков» Н. Н. Мирошниченка, «Крепостное право в России в XIX веке и реформа 19 февраля» Н. Н. Колотинського [4, арк. 42–53], «Падение крепостного права в России» В. І. Пічети [4, арк. 64], однойменна лекція Є. Є. Кримського [4, арк. 78–82] та інші.

Наступною за популярністю темою серед лекторів та мешканців губернського міста були медицина та охорона здоров'я. Можна при-

пустити, що такий інтерес пов'язаний як із поширеними в той час хворобами та антисанітарними умовами, так і з глибокою модернізацією самого способу життя, який висував нові вимоги до санітарних стандартів та способів їх додержання, до самого стилю життя, руйнував патріархальні уявлення про побутову гігієну. Цьому було присвячено серію лекцій доктора С. Ф. Кириллова, щодо боротьби з хворобами: «Об охранении чистоты питьевых вод в деревне», «О брюшном тифе», «О возвратном тифе», «О сыпном тифе», «О чуме человека», «О чахотке», «О сибирской язве» [4, арк. 27-30]. Їх метою було ознайомлення населення з проявами хвороб, їхньою профілактикою та лікуванням. Деякі лектори пропагували нетрадиційні методи медицини та дотримання здорового способу життя: «Проявление гипноза в человеке» та «Врач у постели больного и роль гипноза в борьбе со страданиями» П. В. Каптерева [4, арк. 36-38], «Вегетарианство и его значение» Л. А. Ройтмана [4, арк. 123-125].

Важливе місце в сезоні 1910-1911 рр. займало жіноче питання, що в той час набувало актуальності в Російській імперії в цілому: «Студентка в прошлом и настоящем» [4, арк. 17-19], «О новой женщине в связи с современным литературным и идейным переломом» [4, арк. 83-88].

Зацікавлення публіки викликали лекції, присвячені сільськогосподарській тематиці. Їх здебільшого виголошували професіонали-агрономи. Так, Г. В. Де-Сен-Лоран виступав як у Катеринославі, так і у населених пунктах Слов'янoserбського повіту [4, арк. 15]. Треба зазначити, що лекції на аграрну тематику інколи читалися українською мовою.

Актуальним питанням у вивченні місця лекційної роботи у формуванні духовно-культурного обличчя Катеринослава, що захлинявся у морі проблем, породжених несподіваною і бурхливою модернізацією, представляється створення колективного портрету тих, хто задовольняв пізнавальну спрагу нових катеринославіців. Проте, незважаючи на наявність певної інформації в справі № 1181, говорити про її достатність не доводиться. Але, перші підступи до розв'язання цього завдання архівна справа надає. Так, тут виявляються механізми організації популярних лекцій. Довідуємося, що прохання щодо дозволу на проведення заходів часто подавали не самі лектори, а їх довірені особи – члени правління організацій, які влаштовували проведення лекцій (голова Катеринославського наукового товариства А. Терпігоров, Правління Луганської міської суспільної бібліотеки ім. М. В. Гоголя, Правління Мануйлівської філії Катеринославського товариства «Просвіта» та ін.), уповноважені по влаштуванню лекцій, голови релігійних громад (єпископ Катеринославський і Таганрозький Симеон, Катеринославський раввін М. Л. Бруштейн), завідувачі або директори

навчальних закладів (завідувач школи І. Таушев, директор Олександрівського середнього механіко-технічного училища Д. Н. Поддєрьогін та ін.) тощо. Одним із найбільш частих авторів клопотань був П. В. Сивіцький – уповноважений Правління Товариства взаємодопомоги прикажчиків селища Юзівка та уповноважений Професійного товариства службовців промислових підприємств міста Маріуполя, який неодноразово звертався за дозволами на проведення лекцій іншими особами – В. А. Поссе, І. П. Кульжевським. У поданнях не завжди вказувалася посада лектора, що ускладнює визначення його фаху та соціального статусу – однак, таких випадків менше; частіше зазначалася як мінімум посада або науковий ступінь.

Залежно від тематики лекцій, їх проводили відповідні фахівці – агрономи (Г. В. Де-Сен-Лоран), доктори філософії (С. Г. Сватіков, А. С. Брагін), лікарі (С. Ф. Кириллов), філологи (Н. Н. Колотинський, В. А. Восинський – викладачі словесності у Комерційному училищі). Проте, інколи спеціальність лектора зовсім не збігався з тематикою його виступу – наприклад, санітарний фельдшер при Новомосковській земській управі Д. М. Москалець влаштовував читання з нагоди 50-річчя Т. Г. Шевченка [4, арк. 70–74], а кандидат права А. Н. Лісовський виступав з лекціями, присвяченими Л. М. Толстому та Л. Бетховену [4, арк. 23–26]. Більшість лекторів були з самого Катеринослава (насамперед, працівники навчальних закладів), або з інших міст губернії, однак траплялися й такі, які приїжджали здалеку – лектор-доктор П. В. Каптерев з Москви, літератор А. К. Поляцький з Сергієва Посада, історик М. В. Довнар-Запольський з Києва.

Були серед лекторів і жінки. Так, у січні 1911 р. з лекцією «Окультизм в Індії» виступила мандрівниця В. М. Масалова [4, арк. 31–32]. Цікавим є ряд документів, що містяться на арк. 89–91 даної справи. Першим з них є прохання голови Катеринославського наукового товариства А. Терпігорова про надання дозволу на читання курсів лекцій вісьмом лекторам, з яких п'ятеро були жінками (приватна вчителька Є. Є. Лівшиц мала проводити лекції з російської мови та арифметики, К. І. Баранова та Б. Л. Лібман (також приватні вчительки) – з арифметики, стоматолог Р. М. Богорад та ще одна приватна вчителька Є. Є. Гінзбург – з російської мови). Слідом за цим проханням знаходимо наказ губернатора начальнику Катеринославського губернського жандармського управління надати інформацію щодо благонадійності цих осіб. Після отримання позитивної відповіді їм було надано дозвіл на влаштування читань.

Відповіді на прохання писалися губернатором, але частіше – головою Канцелярії. Зазвичай прохання про проведення лекцій одразу задовольнялися, однак були випадки, коли дозволу передували вимоги надіслати конспект, уточнити деякі дані щодо лектора, місця або часу лекції, рекомендації відносно її проведення.

Більшість лекцій виголошувалося російською мовою, однак були й винятки. Так, наприклад, у проханні від імені Правління Мануйлівської філії Катеринославського товариства «Просвіта» про надання дозволу агроному А. С. Гладченку на читання лекції про сільське господарство містилася примітка: «На малорусском языке» [4, арк. 103].

У деяких проханнях та реакціях влади на них можна знайти інформацію й про час та місце проведення читань. Лекції проводилися і в Катеринославі, і в менших містах та селищах губернії – Олександрівську, Луганську, Юзівці, Мануйлівці, Новомосковську, Маріуполі, Бахмуті та ін. В Катеринославі одними із найпопулярніших місць були аудиторії Катеринославського наукового товариства, в яких читали лекції як члени самого товариства, так і представники інших інституцій. Окрім того, місцями публічних читань були також Англійський клуб, Історичний та Політехнічний музеї, Жіночий клуб, аудиторії Комерційного училища та навіть їдальні залізничних майстерень.

Більшість публічних виступів були безкоштовними, але інколи – платним. Отримані кошти йшли або лектору, або на користь певної організації (бібліотеки, Катеринославської вченої архівної комісії, жіночої гімназії тощо) чи на спорудження культурних пам'яток. Ціни на квитки коливалися від 15 копійок до 2 крб. Зазвичай вони продавалися в книгарнях або безпосередньо на місці проведення.

Отже, справа № 1181 з фонду № 11 ДАДО, яка присвячена лекційній роботі в Катеринославі на початку ХХ ст., має значний інформаційний потенціал щодо висвітлення і вирішення цілого ряду актуальних питань урбаністики, інтелектуальної, культурної та соціальної історії. Його ефективне використання та включення до сучасного історіографічного контексту вимагає вирішення низки дослідницьких завдань, першим серед яких є завершення евристичної роботи з виявлення і аналізу інших аналогічних справ ДАДО, що здатне створити цілісний інформаційний архівний комплекс. Результатом цього може стати розширення уявлень про механізми і характер формування культурного обличчя міста та про специфіку модернізаційних процесів в регіоні взагалі. Залучені до наукового обігу архівні документи, що відображають процеси популяризації позитивного знання в Катеринославській губернії, сприятимуть вивченню історії суспільної думки, освіти, науки та культури Наддніпрянщини.

Бібліографічні посилання

1. **Абросимова С. В.** Історія Катеринослава на сторінках видань Губернського статистичного комітету / С. В. Абросимова // Грані. – 2001. – № 3 (17).

+**Абросимова С. В.** Катеринославська вчена архівна комісія і її внесок у дослідження історії міста / С. В. Абросимова // Грані. – 2001. – № 4 (18).

3. Города империи в годы Великой войны и революции / ред. А. Миллер, Д. Черный. – СПб., 2017.
4. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 11, оп. 1, спр. 1181: Дело о выдаче разрешений отдельным лицам и организациям на право чтения публичных лекций (28.12.1910 – 23.09.1911). – 379 арк.
5. Дніпропетровськ: віхи історії / А. Г. Болебрух, І. Ф. Ковальова, М. Е. Кавун та ін. – Д., 2001.
6. Живучи в модерному місті: Київ кінця 19 – кінця 20 століть / упоряд. О. Бетлій, К. Диса, О. Мартинюк. – К., 2016.
7. **Журба О. І.** Архівні джерела з історії Катеринославської «Просвіти» / О. І. Журба // Дослідження з історії Придніпров'я: Соціальні відносини та суспільна думка. – Д., 1991.
8. **Журба О. І.** Лекційна робота старої катеринославської «Просвіти» та проблеми формування міського середовища / О. І. Журба // Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. – Д., 2005. – Вип. 2.
9. **Журба О. І.** Сторінками історії Катеринославської «Просвіти» / О. І. Журба // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. праць. – Вип. 1. – Д., 2001.
10. Историческая культура императорской России: формирование представлений о прошлом: коллект. моногр. / под ред. А. Н. Дмитриев. – М., 2012.
11. Історія міста Дніпропетровська / за наук. ред. А. Г. Болебруха. – Д., 2006.
12. **Леонова О. В.** Історичні сюжети на сторінках довідково-статистичних видань Катеринослава другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. В. Леонова // Вісн. Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Д., 2008. – Вип. 16.
13. **Леонова О. В.** Перший ювілей Катеринослава як історіографічне явище / О. В. Леонова // Гуманітарний журн. – 2010. – № 3-4.
14. **Лінднер Р.** Підприємці і місто в Україні, 1860–1914 рр. (Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії) / Р. Лінднер. – К.; Донецьк, 2008.
15. **Портнова Т. В.** Міське середовище і модернізація: Катеринослав середини ХІХ – початку ХХ ст. / Т. В. Портнова – Д., 2008.
16. Там, всередині. Практики внутрішньої колонізації і культурної історії Росії / под. ред. А. Эткінда, Д. Уффельманна, И. Кукулина. – М., 2012.
17. **Чабан М.** Діячі Січеславської «Просвіти» (1905-1921): Біобібліограф. словник / М. Чабан. – Д., 2002.

Надійшла до редколегії 06.12.2017